

Industriens Historie i Danmark. II. Tiden 1730-1820 af J. O. Bro Jørgensen. København 1943. 236 Sider.

I den af Axel Nielsen redigerede industrihistorie har Bro Jørgensen skrevet 2. bind, omfattende tiden fra 1730—1820. Stoffet er naturligvis adskilligt rigere end for den af Aksel E. Christensen behandlede foregaaende periode. Bro Jørgensen er derfor i stand til paa langt mere tilfredsstillende vis at give et billede af dansk industris udvikling end det 17. aarhundredes skildrer. Dermed være ikke sagt, at besvarelsen er fyldestgørende, der er stadig saa mange huller, ogsaa af rent materialemæssig karakter, i denne periode, at man ikke kan faa sin videbegærlighed helt tilfredsstillet. I en række tilfælde maa man i dette arbejde nøjes med en opremsning af bestaaende virksomheder uden nogen egentlig behandling.

Bro Jørgensen er, som man kunde vente, gaaet overordentlig grundigt til værks. Hans indsamling af stoffet dækker saa godt som hele det industrielle felt, fra husflid over hjemmearbejde, smaaværksteder og det større manufakturlignende haandværk til de mere komplicerede og mekaniserede storbedrifter, fra det private købmandsforlag til de forskellige statslige understøttelses- og kreditorganer. I forbindelse hermed behandles synspunkterne for statens industri- og toldpolitik, og i relation hertil adskillige sider af samfundslivet, ikke mindst socialpolitiske. Forfatteren har ordnet og systematiseret dette stof paa udmærket vis og navnlig for tekstilindustriens vedkommende leveret meget betydningsfulde bidrag til dansk industrihistorie. Denne industri er selvfølgelig langt den vigtigste, men man vilde meget gerne have haft en lige saa grundig behandling af den øvrige industri, hvad der berettes ud over sukkerindustrien er ganske overordentlig sparsomt og lidet givende. Bedømmelsen og vurderingen af materialet er gennemgaaende sober og klar, selv om forfatteren enkelte steder synes lidt vel rigelig bunden af de klicheer, som hører til liberalistisk behandling af merkantilistisk industri- og handelspolitik (dovenskab, uvidenhed etc.), og af og til rammer han ved siden af. Han drager adskillige steder rigtige og nødvendige sammenligninger med arbejds-, afsætnings- og prisforhold i udlandet, men undlader det i andre. Dette gør sig bl. a. gældende i omtalen af handskeindustrien, hvor han næsten helt gaar ind for, at købmandsforlag slog handskemagerne og dermed handskeproduktionen ud, en ganske uholdbar konklusion. Hvis købmandsforlag havde en saadan virkning, havde der ikke eksisteret megen europæisk industriproduktion i det 17. og 18. aarhundrede.

Med særlig udbytte læser man Bro Jørgensens afsnit om arbejdsforhold og arbejds løn, om hele den eruptive omformning af de stive, delvis forældede lavsformer, som manufaktursystemet gav anledning til. Hertil bidrog ikke mindst, at man pludselig blev præsenteret for kvindelige svende inden for fagene, og at børnearbejdet trængte frem. Skildringen af kvinde- og børnearbejdet er desværre noget spredt. Det vilde have været af betydning, om dette vigtige problem havde faaet en mere samlet og koncis behandling. I denne kunde ogsaa være indflettet den blanding af *geschäfft* og *filantropi*, mest det første, som »de fattige«s anvendelse i produktionen førte med sig, men det skal anføres, at med hensyn til spinderiet er dette spørgsmaal ret fyldigt behandlet.

Bro Jørgensen begynder sit værk med en gennemgang af husfliden, der havde en ganske anselig udstrækning, og som ret tidligt havde udviklet sig til et eksporterhverv, samtidig med at den dækkede almuens behov af grovere beklædningsvarer. Inden for denne husflid, hvortil forfatteren henregner teglstensbrønderiet, hvilket vist ikke helt kan staa for en nøjere prøve, fandt der en industriel udvikling sted, og Bro Jørgensen gennemgaar, hvilke vanskeligheder denne proces stødte paa, baade hvad angaar fremskaffelse af raastoffer og den tekniske bearbejdelse af disse. Faarene var smaa, ulden gennemgaaende daarlig, kæmnings-teknikken mangelfuld, vævene ofte daarlige og færdigberedningen ufuldkommen, navnlig appretering og farvning var det galt med. Hvad lærredet angaar, blev hørren ikke ordentlig tørret og skættet, og heglene var af daarlig kvalitet. Lige saa galt stod det til med arbejdskraften, væverne var uduelige, og med spinderne laa det ikke bedre. Det er dog et spørgsmaal, om hele den karakteristik ikke er tegnet lidt for sort, ialfald hører man de samme klager andetsteds i Europa, det er ikke blot typisk dansk, og det er under alle omstændigheder givet, at mange af de udenlandske varer, der indføres til Danmark ofte lider af de samme brist som de danske, selv om det engelske klæde naturligvis rangerede over dansk dito. Givetvis havde industrialiseringen mange problemer at kæmpe med, mange fejl blev begaaet og usunde foretagender skød op hist og her. Det er imidlertid lige saa sikkert, at man naaede et stykke frem i teknisk henseende i løbet af aarhundredet. Hertil bidrog de bedste af de indkaldte fremmede fabrikører og haandværkere, og den industrielle organisation af husfliden, der skete med godssystemet som udgangspunkt (Gudumlund, Brahetrolleborg, Lindenberg, Øbjerggaard etc.). Københavnske stor-købmænd var til at begynde med paa enkelte undtagelser nær ikke særlig interesseret i at investere penge i industrien — de

blev det siden — men alligevel kan man af Bro Jørgensens fremstilling se, at deres forlagsvirksomhed, der har haft ganske anseelige proportioner, i høj grad har været medvirkende til at fremme den kapitalistisk industrielle udvikling. Dette gælder de københavnske lærreds- og hosekræmmere, og i provinsen finder vi den samme arbejdsform med provinskøbmænd som forlæggere. Forlagssystemet havde den fordel, at den skabte en bedre afsætningsorganisation og dermed større produktionsmuligheder. Alligevel kneb det med kapitaltilgangen, navnlig fordi jorden ansaas for et solidere investeringsobjekt, senere blev den tillige et udmærket spekulationsobjekt. Rigtig fart i investeringen inden for industrien kom der vel først, da staten tog mere direkte del i foretagenderne, hvorved stat og private delte tab og gevinst, og hele det korrupte system med embedsmændene som paa samme tid spekulanter og fabrikanter for statens og egen regning kom til at staa i fuldt flor, til skade for staten og til gavn for spekulanterne. Dette system havde i sidste halvdel af aarhundredet en ret stor udbredelse og er ikke mindst knyttet til familien Schimmelmanns kreds. Forfatteren skildrer meget indgaaende det private og statslige kreditgivning, de høje rentesatser, kurantbankens oprettelse, etc., samt hele tilskudspolitikken. En ting faar man imidlertid intet at vide om, nemlig i hvor høj grad dansk industri har været finansieret fra udlandet. Endnu i 1760'erne fandtes hollandske industrilaan i Danmark. Sukkerraffinadør Rickart havde saaledes faaet løfte om et laan der, han søgte ved »trykte sedler« at friste hollænderne, hvilket kongen beklagede, da det gav »en slet ide om landets tilstand til kredittens svækkelse«. Afsnittene om toldpolitikken bringer intet større nyt, før man kommer hen til tiden efter 1797. I et klart og overordentlig instruktivt kapitel viser forfatteren, hvorledes fortidens »merkantilistiske« understøttelsespolitik paa et udstrakt omraade levede videre trods toldloven af 1797, og ogsaa skildringen af den industrielle udvikling under og efter napoleonskrigen er særdeles interessant. I det efterfølgende afsnit om den tekniske udvikling gives en masse oplysninger af værdi, men man kunde have ønsket langt flere, og behandlingen er ikke saa god, den gør hist og her et ret rodet indtryk. Det kan ikke siges om det følgende, der efter min mening er det mest værdifulde i hele bogen. Her behandles arbejdskraftens stilling, og der findes et væld af oplysninger om arbejds løn og arbejdsforhold af meget stor interesse. Fra 1775 søgte man at trykke lønningerne, der laa ret højt for specialarbejdere (pressere, overskærere, farvere etc.). Det lykkedes kun delvist, men man faar her baggrunden trukket op for

det haandværkererrøre, der manifesterede sig i 1790'erne, da priserne paa levnedsmidler steg ganske kraftigt. Dette »oprør« er navnlig knyttet til bygningshaandværkerne, men støttedes af fabrikslavenes og manufakturernes arbejdere, som fabrikskommissær og fabrikant Reiersen fra 1770'erne satte kniven paa struben. Ogsaa paa anden vis skærpedes forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere, idet fabrikanterne igennem stavnsbaand forsøgte at binde arbejderne for at gøre dem mere medgørlige, dette forsøg paa løntryk slog imidlertid fejl.

Bro Jørgensens arbejde er en absolut landevinding for dansk økonomisk historie, hans kendskab til, hvad han skriver om, solid og gedigen og hans vurdering i det store og hele rigtig og vel afbalanceret. Selv om der er adskilligt at anke over, findes der mere at glæde sig over, ikke mindst, at hele tidens forudsætninger er lagt til grund for behandlingen i stedet for en senere tids liberalistisk farvede og fortegnede frasologi. Derved opnaas den rette historiske placering, saaledes at man ser kontinuiteten i udviklingen baade før og efter den behandlede periodes begyndelse. Det bør i denne forbindelse nævnes, at forfatteren i sin fremstilling tillige har vist, at der fandtes en industriel produktion ogsaa før 1730'erne, da beskyttelsespolitikken satte ind paa kraft, der var altsaa et fundament at bygge videre paa; alt det nye, der skød op, hvilede, om ikke paa solid klippegrund, saa dog langt fra paa sand.

Albert Olsen.

**Vilhelm Lorenzen: Vore Byer. Studier i Bybygning. I.
Kbh. 1947. 272 Sider.**

Kun faa Aar efter, at Vilhelm Lorensens omfangsrige Værk om vore Klostres Bygningshistorie er blevet afsluttet, har den flittige Skribent lagt Grunden til et nyt, hvoraf første Bind allerede foreligger.

Vilh. Lorensens store Produktivitet er i Sandhed forbavsende og paa sin Vis beundringsværdig. Den Interesse for vor historiske Arkitektur, han herigennem har vakt i vide Kredse, er overordentlig værdifuld. For sin store Indsats til vore gamle Bygningers Bevaring skylder alle historisk interesserede Vilh. Lorenzen Tak. Samtidig maa dog siges, at det vilde være overraskende, om der ikke i en saa vældig Produktion som Vilh. Lorensens kunde paa-vises Svagheder. Disse synes som oftest at udspringe af svigtende kritisk Indstilling overfor Stoffet og en Mangel paa Evne til at